KABUL INSTITUTE

د پالیسی سند

شمېره ۳ | سپتمبر ۲۰۲۶

پر نه تینګو بنسټونو ودان شوی ودانۍ

د افغانستان جمهوریت ناګزیره سقوط، ۲۰۰۱-۲۰۲۱

لیکوال: نوید کاووسي

اجرائیوي لنډیز

له دوو لسیزو دوامدارې نړیوالې مداخلې، د ۱۴۵ میلیارد ډالرو څخه د زیاتو مرستو او د بې ساري کچې په نړیوال ملاتړ د دولت د بیا رغونې له یوې پروژې وروسته، د افغانستان جمهوریت د ۲۰۲۱ کال په اګست کې په داسې چټکۍ سره سقوط وکړ چې حکومتونه، استخباراتي ادارې او څېړونکي یې حیران کړل. د امریکا د وتلو د وروستۍ اعلان څخه په یوولسو ورځو کې طالبانو ټول ولایت مرکزونه ونیول. په څو اوونیو کې د دولت ټول جوړښت له کاره ولوېد.

دا سقوط نه ناڅاپي وو او نه هم د وړاندوینې وړ نه و. بلکې دا په حکومتولۍ کې د جوړښتي کمزوریو د راټولېدو پایله وه؛ هغه کمزورۍ چې له ۲۰۰۱ کال وروسته د سیاسي نظم له پیل څخه د دولت په جوړښت کې ریښې درلودې. اساسي قانون واک په ډېر شدت سره په مرکز کې متمرکز کړ، خو سیاسي مشروعیت یې رامنځته نه کړ. د بهرنیو مرستو نظام د دولت د پیاوړتیا پر ځای، په عملي توګه د هغه ځای ناستی شو. امنیتي سکتور داسې طرحه شوی و چې پر بهرني ملاتړ متکي پاتې شي، نه دا چې پر خپلو پښو د درېدو وړتیا پیدا کړي. همدارنګه، سیاسي نظام د افغانستان د خلکو یوه لویه برخه د جمهوریت په برخلیک کې له واقعي ګډون څخه محرومه کړه. په پایله کې، کله چې بهرنۍ ملاتړ پای ته ورسېد، داسې څه پاتې نه شول چې دولت پرې تکیه وکړي.

دغه د پالیسۍ سند د عامه لاسرسي وړ شواهدو، د افغانستان د بیا رغونې رسمي راپورونو او معتبرو علمي څېړنو په کارولو سره هڅه کوي چې د افغانستان د دولت د ناکامۍ او هغو سیاسي، مالي، قضایي او پوځي میکانیزمونو یو مستند او دقیق انځور وړاندې کړي چې په پای کې یې د جمهوریت د سقوط لامل شو. د دې څېړنې اصلي استدلال دا دی چې د افغانستان د جمهوریت سقوط یوازې د پالیسۍ د پلي کولو د کمزورۍ له امله نه و؛ بلکې له هماغه پیله د دولت جوړونې د نظام په طرحه کې بنسټیزې نیمګړتیاوې موجودې وې، او دغه نیمګړتیاوې د دوو لسیزو په اوږدو کې د ستراتیژیکو ناهماهنګیو، بنسټیزو ناسازګاریو او د دولت جوړونې د واقعي اړتیاوو د درک کولو د ناتوانۍ له امله په تدریج سره ژورې شوې.

مهمې موندنې

- **د نظام بنسټ ایښودنه:** د بن ټرون یو ډېر متمرکز نظام رامنځته کړ، پرته له دې چې د واک د اعمالولو، د مالي سرچینو د برابرولو او د مشروعیت د ترلاسه کولو لپاره اړین وسایل برابر کړي. همدې کار له پیل څخه د نظام کمزوري بنسټونه رامنځته کړل.
- **مالي وابستګي:** افغانستان هېڅکله مالي خپلواکۍ ته ونه رسېد. تر ۲۰۲۱ کال پورې د دولت د عامه لګښتونو شاوخوا ۷۵ سلنه له بهرنیو مرستو څخه تمویل کېدل؛ له همدې امله دولت د خپلو وګړو پر وړاندې تر حساب ورکولو ډېر پر بهرنیو مرستندویانو متکي و.
- **د مشروعیت بحران:** جمهوریت ونه توانېد چې د دولت رسمي بنسټونه د افغانستان د ټولنې له ټولنیزو، دیني او عرفي جوړښتونو سره وتړي. په همدې وخت کې طالبانو په تدریج سره د قضا، مالیاتو او سیمه ییزې اداري په برخو کې خپل موازي نظام رامنځته کړ.
- **د امنیتي سکتور ناکامي:** د افغانستان امنیتي او دفاعي ځواکونه د بهرني ملاتړ پر تکیه کولو جوړ شوي وو، نه د خپلواک عمل لپاره. د هغوی سقوط تر ډېره د پوځي ماتې پایله نه، بلکې د تسلیمېدلو د هغو هوکړه ییزو لړۍ پایله وه چې له ولسوالیو څخه پیل شوه.
- **سیاسي حذف:** له درغلیو ډکې ټاکنې، د ځینو قومي ډلو څنډې ته کول او د اړیکو او امتیاز ورکولو پر بنسټ د سیاست پراختیا د یوه ټول‌شموله ټولنیز ټرون د رامنځته کېدو مخه ونیوله.
- **د سرچینو د اشرافو تسلط:** فساد یوه استثنایي پدیده نه وه، بلکې د نظام یوه برخه وه. روښانه بېلګه یې په ۲۰۱۰ کال کې له کابل بانک څخه د نږدې ۹۰۰ میلیون ډالرو اختلاس و؛ هغه پېښه چې نږدې له جدي حساب ورکولو پرته پاتې شوه او د سیاسي اشرافو د چلند لپاره په یوه بېلګه بدله شوه.
- **سیمه ییزه مداخله او د طالبانو ځان بسیا کېدل:** د پاکستان ملاتړ د طالبانو لپاره مهم و، خو دې ډلې د شاوخوا ۱.۶ میلیارد ډالرو کلني عاید له لارې خپلې خپلواکې مالي سرچینې هم رامنځته کړې وې.
- **ستراتیژیکه ناهماهنګي:** نړیوال ائتلاف د دوو لسیزو په اوږدو کې د تروریزم پر وړاندې د مبارزې، د بغاوت پر وړاندې د مقابلې او د دیموکراتیک دولت جوړونې ترمنځ په نوسان کې و او هېڅکله یې د دغو موخو د ترلاسه کولو لپاره یوه منسجمه او دوامداره ستراتیژي وړاندې نه کړه.

ستونزه: هغه سقوط چې باید هېڅوک یې د حیرانتیا وړ نه ګڼلی

د کابل سقوط د ۲۰۲۱ کال د اګست په ۱۵مه په لوبدیځو پلازمېنو کې د شوک سبب شو. واقعیت دا و چې هغه جوړښتي شرایط چې د دې سقوط لامل شوي وو، له کلونو راهیسې مستند، اندازه او راپور شوي وو. SIGAR له ۲۰۰۸ کال راهیسې دري میاشتني راپورونه خپاره کړي وو چې په کې یې بنسټیزې ګډوډۍ، د مرستو ضایع کېدل، د امنیتي سکتور کمزوري او په حکومتولۍ کې ناکامي څېړلې وه. د آسیا بنسټ هر کال په ټول هېواد کې سروې ترسره کړې وه چې د جمهوریت د مشروعیت د کمېدو ښودنه یې کوله. د پوهنتونونو څېړونکو د ۲۰۰۱ کال وروسته په نظام کې د موجودو جوړښتي تناقضونو په اړه دقیق تحلیلونه خپاره کړي وو. له دې ټولو څخه هېڅ یوه هم د وضعیت لپاره اړین اصلاحات رامنځته نه کړل.

سقوط ناڅاپه رامنځته نه شو. دا د یوې داسې لارې پای و چې کلونه د هر هغه چا لپاره د لیدلو وړ وه چې د شواهدو د لیدلو لېوالتیا یې لرله. دري بنسټیزې نیمګړتیاوې د دې پوښتنې ځواب ټاکي چې ولې دا پېښه رامنځته شوه: جمهوریت له سیاسي مشروعیت، مالي خپلواکۍ او په خپله ټوله خاوره کې په خپلواکه توګه د واک د اعمالولو له ظرفیت څخه بې‌برخې و. د دې پوهېدل چې دغه نیمګړتیاوې څنګه رامنځته شوې، ولې هېڅکله په کافي اندازه ورته رسېدنه ونه شوه، او کوم عملي میکانیزمونه وو چې په پای کې یې دغه نیمګړتیاوې په یوه فروپاشي شوي دولت بدلې کړې، د هرې هغې بیا رغونې هڅې لپاره شرط دی چې جدي وي او نه غواړي هماغه تېروتنې بیا تکرار کړي.

۲. بنسټ اېښودنه او مالي وابستګي

۲.۱ بن او جوړښتي تېروتنه

د ۲۰۰۱ کال د ډسمبر د بن ټرون یو سیاسي توافق رامنځته کړ چې تر دې اندازې د منلو وړ و چې د نړیوال ملاتړ په وسیله د دولت جوړونې پروژه پیل شي. خو سیاسي توافق او د دولت جوړښت دوه بېلابېلې پروسې دي. د بن ټرون تر ډېره پر دې تمرکز وکړ چې د سیاسي ډلو ترمنځ توافق رامنځته کړي او داسې یې انګېرله چې یوازې د دولتي بنسټونو جوړول به د یوه پیاوړي دولت د رامنځته کېدو لامل شي. د دې پر ځای چې د طالبانو له سقوط وروسته سیال قدرتي مرکزونه په اساسي ډول حل شي، د بن ټرون هغوی په نوي جوړښت کې شامل کړل. جنګسالارانو، د ملیشو قوماندانانو او د بېلابېلو ډلو مشرانو په نوي نظام کې رسمي مقامونه ترلاسه کړل. دا پرېکړه له سیاسي پلوه د درک وړ وه، ځکه د لنډمهالي همکارۍ او ثبات د رامنځته کولو لپاره اړینه برېښېده. خو د دولت جوړونې له نظره، دا یوه لویه تېروتنه وه.

د ۲۰۰۴ کال اساسي قانون دغه تېروتنه نوره هم زیاته کړه. دغه قانون په سیمه کې یو له تر ټولو متمرکزو جمهوري ریاستي نظامونو څخه رامنځته کړ. په دې نظام کې ولسمشر د والیانو، ولسوالانو، لوړپوړو پوځي قوماندانانو او مهمو قاضیانو د ټاکلو پراخ واک درلود، په داسې حال کې چې پارلمان د هغه د کنټرول لپاره کافي واک نه درلود.[۲] پایله د وړاندوینې وړ وه: د جمهوري ریاست مقام د ترلاسه کولو لپاره په فوق العاده ارزښتناک مقام بدل شو، ملي سیاست د اجرائیوي واک پر سر په یوې دایمي او له لوړ خطر سره مل سیالۍ بدل شو، او هر انتخابات په یوه سیستمي بحران بدل شول. د ۲۰۱۴ کال ټاکنو د حل لپاره میاشتو میاشتو د

امریکا په منځګړیتوب خبرو ته اړتیا پیدا کړه. د ۲۰۱۹ کال ټاکنو دوه هم مهاله د لوړې مراسم رامنځته کړل. هغه سیاسي نظام چې د واک د منظم انتقال د مدیریت توان نه لري، نه شي کولای د یاغیانو دوامدار فشار وزغمي.

۲.۲ د مالي وابستګۍ جوړښت

د افغانستان د مالي وابستګۍ کچه له حده زیاته نه شي بیانېدای. د نړیوال بانک معلومات ښیي چې د ۲۰۰۱ کال وروسته د ټولې دورې په اوږدو کې نړیوالو مرستو د افغانستان د دولت د ټولو لګښتونو له ۷۰ څخه تر ۹۰ سلنې پورې تمویل کړي دي. د افغانستان کورنۍ عواید هېڅکله د ناخالص کورنۍ تولید له ۱۱.۶ سلنې څخه لوړ نه شول، چې د هغو ۱۵–۲۰ سلنې له حد څخه ډېر ټیټ دي چې ورته نازک هېوادونه یې معمولاً په یوه لسیزه کې ترلاسه کوي.

ستونزه یوازې د بهرنیو مرستو اندازه نه وه، بلکې جوړښت یې هم مهم و. د دغو مرستو یوه د پام وړ برخه په بشپړه توګه د افغانستان له دولتي بنسټونو څخه تېره نه شوه او د نړیوالو غیر دولتي سازمانونو، خصوصي قراردادي شرکتونو او موازي پلي کېدونکو میکانیزمونو له لارې مصرف شوه. دې کار د دولتي بنسټونو سیستماتیکه کمزوري رامنځته کړه: څومره چې مرستې د موازي سیستمونو له لارې ډېرې وړاندې کېدې، د افغانستان دولتي بنسټونه کمزوري کېدل؛ څومره چې دغه بنسټونه کمزوري کېدل، مرستندویانو موازي سیستمونه ډېر غوره ګڼل؛ او په پایله کې دولتي بنسټونه لا ډېر کمزوري کېدل.د SIGAR راپورونو دا انحراف مستند کړی: وزارتونه په کاغذ کې پراخېدل، رسمي شاخصونه ښه کېدل، د پلان جوړونې اسناد زیاتېدل؛ په داسې حال کې چې د دولت عملي ظرفیت او د وګړو باور په هم مهاله توګه کمېدل.په دې هڅوونکي چاپېریال کې فساد یوه کلتوري ناهنجاري نه، بلکې یوه منطقي سازګاري وه. افغانستان د مداخلې په ټوله دوره کې د شفافیت نړیوال سازمان د فساد د ادراک په شاخص کې په تر ټولو ټیټو یا نږدې تر ټولو ټیټو مقامونو کې و؛ ځکه له ۲۰۰۱ کال وروسته سیاسي اقتصاد په سیستماتیک ډول شخصي اړیکو ته انعام ورکاوه او د دولتي بنسټونو د خپلواک ظرفیت د راټولېدو مخه یې نیوله.

په ۲۰۱۰ کال کې د کابل بانک سقوط د دې ښې بېلګې په توګه څرګندوي چې دغه هڅوونکي جوړښت په حقیقت کې څه تولید کړي وو. یوې خپلواکې څېړنې وښودله چې له کرزي کورنۍ سره تړلو لوړپوړو چارواکو او نږدې هم‌پیمانو چارواکو د جعلي پورونو، صوري شرکتونو او خیالي کارکوونکو له لارې نږدې ۹۰۰ میلیون ډالر ایستلي وو، چې دا اندازه نږدې د افغانستان د ناخالص کورنۍ تولید ۵ سلنه وه، او سلګونه میلیون ډالر یې په فزیکي توګه له هېواده قاچاق شوي وو؛ په یوه مستنده قضیه کې دغه پیسې حتی د الوتکې د خوړو په سینیو کې ځای پر ځای شوې وې. د بانک بنسټ‌ایښودونکي او اجرائیوي رئیس هر یو د پنځو کلونو بند سزا ترلاسه کړه. نږدې هېڅ یوه ورکه شوې شتمني بېرته ترلاسه نه شوه او هېڅ لوړپوړي سیاسي چارواکي له قانوني تعقیب سره مخ نه شول. دې قضیې د بنسټونو د حساب ورکولو لامل نه شو. بلکې یو نمایشي اثر یې رامنځته کړ او هر راتلونکي چارواکي ته یې وښودله چې دقیقاً څومره پیسې اخیستلای شي او پایلې یې څومره کمې دي.

هغه فساد چې دې چاپېریال رامنځته کړ، هېڅکله یوازې په افغان لوبغاړو پورې محدود نه و. د پنتاګون د سوداګریزو عملیاتو او ثبات کاري ډلې په شبرغان کې د فشرده طبیعي ګاز د یوه مرکز د جوړولو لپاره نږدې ۴۳ میلیون ډالر ولګول؛ هغه مرکز چې SIGAR وموندله چې د پاکستان د پولې په بل اړخ کې د ورته جوړو شوو

مرکزونو د بیې پر بنسټ باید تر ۵۰۰ زرو ډالرو ډېر لګښت نه درلودای. د امریکا دفاع وزارت ونه توانېد، یا یې ونه غوښتل، چې د دغو دوو شمېرو ترمنځ توپیر تشریح کړي. دا یوه جلا پېښه نه وه. د SIGAR خپل راپورونه په پرله‌پسې توګه امریکایي قراردادیان، له داوطلبۍ پرته قراردادونه او کم‌څارل شوې کاري ډلې د یوه موازي مسیر په توګه پېژندلي وو چې له لارې یې د بیا رغونې پیسې ورکېدې؛ دا مسیر د افغان چارواکو له فساد څخه جلا او سربېره و. دغه دوه ستونزې له بل اړخه هم سره تړلې وې: د کابل بانک د ورکو شوو پیسو یوه لویه برخه یوازې په افغانستان کې ورکه نه شوه. دغه پیسې د دوبۍ املاکو او نړیوالو بانکي حسابونو ته ولېږدول شوې او د هغو مالي سیستمونو له خوا جذب شوې چې د مرستندویانو له همغږو قضایي حوزو سره تړاو لري؛ داسې سیستمونه چې د دغو پیسو د سرچینې په اړه یې ډېرې لږې پوښتنې مطرح کړې. هغه د مرستو جوړښت چې رانت‌خوړنې ته یې انعام ورکاوه، د معاملې دواړو خواوو ته یې هڅونه ورکوله؛ او هغه نړیوال مالي نظام چې د دې عوایدو ترلاسه کوونکی و، په دې ناکامۍ کې خپله ونډه لري.

۳. د مشروعیت کمښت او سیاسي محرومیت

۳.۱ مشروعیت څه غواړي او ولې موجود نه و

سیاسي مشروعیت، یعنې د وګړو پراخ باور چې د دولت د واک اعمال معتبر دی او د اطاعت وړ دی، هېڅکله د افغانستان جمهوریت له خوا په کافي اندازه وده نه وه کړې. د آسیا بنسټ کلنیو سروې‌ګانو دغه بهیر په دقیقه توګه ثبت کړی و: د هېواد د مسیر په اړه ملاتړ د ۲۰۰۰مې لسیزې له وروستیو څخه په دوامدار ډول کم شو، له دولتي فعالیت څخه رضایت د کمښدو په حال کې و او د سیاسي مسئلو په اړه د ازادې خبرې کولو وېره زیاته شوه. له سقوط مخکې په وروستیو سروې‌ګانو کې، ۷۳ سلنه افغانانو لا هم یو پیاوړی ملي دولت غوره باله، خو تر ډېره یې نور باور نه درلود چې جمهوریت د داسې دولت د جوړېدو وړتیا لري.

د دیني مرجعیت سره د یوه منسجم بنسټیز تړاو په رامنځته کولو کې د جمهوریت ناکامي د دې کمښت یوه ځانګړې او اغېزمنه برخه وه. افغانستان یوه ژوره اسلامي ټولنه ده چې په کې دیني مرجعیت په ټولنیزه حکومتولۍ، د شخړو په حل او سیاسي مشروعیت کې نغښتی دی. د ۲۰۰۱ کال وروسته جمهوریت په اساسي قانون کې افغانستان د یوه اسلامي جمهوریت په توګه تأیید کړ، خو هېڅکله یې دغه رسمي ژبه له یوه جدي بنسټیز جوړښت سره مل نه کړه. نظام په یوه مبهم منځني حالت کې و: د رسمي ژبې له مخې دومره اسلامي و چې د فرهنګي دوام ادعا وکړي، خو په بنسټیز سیاست کې دومره دیني مشروعیت نه وینې چې د دیني لارو له لارې واک ترلاسه کړي. تاریخي سابقه ښیي چې دا حالت حتمي نه و. په نولسمه پېړۍ کې د عبدالرحمن خان د واک ټینګښت په دقیق ډول هغه ادغام رامنځته کړ چې جمهوریت تري ډډه وکړه؛ هغه علما د دولت د بنسټیزو شریکانو په توګه د واک په جوړښت کې شامل کړل او د مرکزي واک لپاره یې دیني تأیید ترلاسه کړ. د ۲۰۰۱ کال وروسته جمهوریت دې تاریخي درس ته لاسرسی درلود. خو پرېکړه یې وکړه چې له هغه څخه استفاده ونه کړي.

هغه څه چې د جمهوریت له خوا پاتې شوی تش ځای یې ډک کړ، یوازې د حکومت نشتوالی نه و. په هغو ولسوالیو کې چې د دولت واک کمزوری و، طالبانو کلونه د یوه اغېزمن بدیل په جوړولو ولګول: ګرځنده محکمې چې یو واحد، که څه هم سخت، قانون یې پلی کاوه؛ پر سوداګرۍ، کرنې او د تریاکو پر اقتصاد د

مالیاتو راټولول چې ډېری وخت د دولت له سیستم څخه ډېر د اټکل وړ وو؛ او د شخړو حل چې هر څومره سخت و، خو کلیوالو خلکو ته عموماً د رسمي قضایي سیستم په پرتله چټک او کم‌فساده ښکارېده. دا یوازې تبلیغات نه وو. دا یو موازي دولت و چې په صبر سره جوړ شوی و، په داسې حال کې چې د جمهوریت خپل بنسټونه د یوه باور وړ سیستم پر ځای د بهرنیو بودجو د یوې پروژې په توګه اداره کېدل. تر ۲۰۲۱ کال پورې، د شخړه‌یزو سیمو ډېرو افغانانو د کلونو لپاره په عملي توګه د طالبانو تر واک لاندې ژوند کړی و. د کابل سقوط نوی سیستم معرفي نه کړ، بلکې هغه سیستم یې رسمي کړ چې مخکې لا د هېواد په لویو برخو کې د جمهوریت ځای نیولی و.

نړیوالو پروګرامونو چې موازي سیمه ییز حکومتي جوړښتونه یې رامنځته کړل، ستونزه لا پېچلې کړه. کله چې د مرستندویانو له خوا جوړو شوو بنسټونو سرچینې برابرولې او شخړې یې د دولت د رسمي واک له زنځیر څخه بهر حلولې، وګړو زده کړل چې له پروګرامونو سره کار وکړي، نه له بنسټونو سره. دولت له اداري پلوه موجود و، خو له سیاسي پلوه غایب و.

د ټاکنو ناکامي او د ټولنیز ټرون نشتوالی

د مداخلې په ټوله دوره کې د افغانستان ټاکنې له پراخو درغلیو، اداري ګډوډۍ، قومي وېشونو او د ګډون له کمېدو سره مشخصې وې. هره سیالي‌محوره ټاکنه چې ترسره شوه، د مشروع حکومت پر ځای داسې پایله وه چې د نړیوالو لوبغاړو له خوا پرې خبرې وشوې؛ دې کار هم له بهرني تأیید سره د جمهوریت وابستګي تأیید کړه او هم یې د خپل ځان د بنسټونو له لارې د سیاسي سیالۍ د حل ناتواني وښوده.

قومي ټولنو د حکومت په رسمي جوړښت کې استازیتوب درلود، خو استازیتوب پرته له حساب ورکونې ټول‌شمولیت‌والی نه دی. په جنوب او ختیځ کې پښتنو ټولنو تر ډېره جمهوریت د کابل پر محور ولاړه پروژه تجربه کوله چې د دوی د ګټو استازیتوب یې نه کاوه. هزاره ټولنو، سره له دې چې د طالبانو له واک څخه د وېرې قوي دلایل یې درلودل، ولیدل چې د جمهوریت لپاره یې ملاتړ د عدالت او عادلانه حکومتولۍ په برابرولو کې د جمهوریت د پرله‌پسې ناکامیو له امله کمېږي. د یوه واقعي ټولنیز ټرون نشتون د ۲۰۲۱ کال په اګست کې یوې ښکاره پایلې ته ورسېد: کله چې د بحران شیبه راورسېده، عادي وګړو او امنیتي ځواکونو په مساوي ډول د هغه دولت د دفاع لپاره د خپل ژوند د خطر سره مخ کولو محدود منطقي انګېزه لرله چې د باور کولو لپاره یې ډېر لږ دلیل ورکړی و.

۴. امنیتي سکتور: د ناکامۍ لپاره جوړ شوی

د افغانستان ملي دفاعي او امنیتي ځواکونو د بیا رغونې په هڅو کې تر ټولو لویه واحده پانګونه تشکیلوله. تر ۲۰۲۱ کال پورې یوازې متحده ایالاتو د افغانستان د امنیتي سکتور د پراختیا لپاره نږدې ۸۸ میلیارد ډالر لګولي وو. دغه ځواکونه د سیمه‌ییزو معیارونو له مخې لوی وو. خو بیا هم، لکه څنګه چې د SIGAR د ۲۰۲۲ کال ارزونې په تفصیل سره وښودله، دوی له جوړښتي پلوه د بهرني ملاتړ پرته د فعالیت توان نه درلود؛ هغه ملاتړ چې دغه ځواکونه له پیل څخه داسې جوړ شوي وو چې پر هغه متکي وي.

دا وابستګي تصادفي نه وه. دا د هغو طرحه‌یزو انتخابونو پایله وه چې د دوو لسیزو په اوږدو کې ترسره شول: د داسې هوایي ظرفیتونو رامنځته کول چې قراردادي ساتنې او مراقبت ته اړتیا لري، د قوماندې او کنټرول د داسې سیستمونو پراختیا چې پر بهرنیو سلاکارانو متکي وو، د اکمالاتو د داسې زنځیرونو جوړول چې له بهرني همغږۍ پرته یې فعالیت نه شو کولای، او د بنسټیز ژورتیا پر ځای د ځواکونو شمېر ته لومړیتوب ورکول. دغه انتخابونه د بهرنیو پوځي موخو د ملاتړ لپاره د لنډمهاله عملیاتي ظرفیت د رامنځته کولو له پلوه منطقي ښکاریدل. خو د داسې داخلي ځواک له جوړولو سره برابر نه وو چې په خپلواکه توګه فعالیت وکړای شي.

پراخ فساد دغه جوړښتي ستونزه نوره هم پېچلې کړه. د خیالي سرتېرو پدیده، یعنې د هغو سرتېرو د معاشونو د ترلاسه کولو لپاره د پوځي ځواکونو په لېست کې سیستماتیک زیاتوالی چې اصلاً موجود نه وو، څو ځله د SIGAR له خوا مستنده شوې ده. ترغیبي د وړتیا او فعالیت پر ځای د اړیکو او شخصي ملاتړ پر بنسټ ترسره کېدې. پایله داسې ځواک و چې واقعي عملیاتي وړتیا یې یوازې د نومول شوې وړتیا یوه برخه وه؛ انسجام یې تر داخلي قوماندې جوړښتونو ډېر پر بهرنیو سلاکارانو متکي و، او کارکوونکو یې د داسې حکومت لپاره د جګړې محدوده انګېزه لرله چې باور یې پرې نه درلود.

د ۲۰۲۰ کال د فبروري د دوحې ټرون پرېکنده پیغام ولېږداوه. د افغانستان حکومت د خپل برخلیک په اړه له خبرو څخه په ایستلو سره، دې ټرون ټولو هغو لوبغاړو ته روښانه پیغام ورکړ چې جمهوریت د هغوی همکاری ته اړتیا درلوده: نړیوال تعهد مشروط، د وخت له مخې محدود او په پای کې د بهرنیو ستراتیژیکو ګټو تابع و. د هغو قوماندانانو لپاره چې محاسبه یې کوله چې وجنګېږي که تسلیم شي، د هغو والیانو لپاره چې ارزول یې چې مقاومت وکړي که وتښتي، د دوحې ټرون هغه ناڅرګندتیا له منځه یووړه چې تر هغه مخکې یې د حکومت د ملاتړ دوام یوه منطقي انتخاب ګرځولی و.

هغه میکانیزم چې دغه پیغام یې په واقعي سقوط بدل کړ، باید په روښانه ډول بیان شي؛ ځکه دا په اصل کې پوځي ناکامي نه وه. د ۲۰۲۱ کال له مې میاشتې څخه ولسوالۍ یو په بل پسې طالبانو ته نه د جګړې له لارې، بلکې د خبرو له لارې د تسلیمېدلو له لارې وسپارل شوې: سیمه‌ییزو مشرانو او قومي منځګړو د تسلیمېدلو چارې برابرولې، دولتي چارواکو او د واحدونو قوماندانانو د تېرېدو لپاره پیسې او مصونیت ترلاسه کاوه، او هره سپارنه د طالبانو لپاره په تبلیغ بدلېده چې د بلې سپارنې تنظیم یې اسانه کاوه. د اګست تر لومړیو پورې دغه بهیر د ولایتونو تر کچې رسېدلی و. د غزني والي د ټول ولایت او د هغه د مرکز د تسلیمېدلو خبرې وکړې او بیا کابل ته وتښتېد؛ ورته خبرې له لارې تسلیمېدنې په څو ورځو کې په کندز، هرات او نورو سیمو کې هم رامنځته شوې. دا د یوولس ورځني سقوط نږدې او مستقیم میکانیزم و: نه داسې جمهوریت چې د طالبانو د برترې اورپانګې له لارې فتحه شو، بلکې داسې جمهوریت چې خپل چارواکي او قوماندانان یې یو په بل پسې په انفرادي ډول دې پایلې ته ورسېدل چې مقاومت نور د هغوی ګټې نه تأمینوي؛ عیناً هغه محاسبه چې په دې راپور کې تشریح شوې جوړښتي ناکامۍ یې د دوو لسیزو په اوږدو کې په تدریجي ډول یوه لا منطقي انتخاب ګرځولې وه.

۵. سیمه ییز تحرکات او د ستراتیژیک انسجام نشتوالی

د پاکستان د بین‌الخدماتي استخباراتو سازمان (ISI) د ۲۰۰۱ کال وروسته د ټولې دورې په اوږدو کې د طالبانو شبکو ته دوامدار ستراتیژیک ملاتړ برابر کړ: په کوټه او پېښور کې پناه، د لوژستیکي او مالي چارو اسانتیا، سیاسي ساتنه او استخباراتي ملاتړ. دا کوم راز نه و. دا موضوع څو ځله د متحده ایالاتو د پوځي قوماندانانو، استخباراتي ارزونو او پوهنتوني څېړونکو له خوا مستنده شوې وه او د پرله‌پسې دیپلوماتیکو اعتراضونو او مطرح کولو موضوع وه چې هېڅکله په اغېزمن ډول ورته رسېدنه ونه شوه. د پاکستان ستراتیژیکه محاسبه له خپل نظره منسجمه وه: یو کمزوری افغانستان یا د طالبانو تر اداري لاندې افغانستان، د پاکستان د ستراتیژیکو ګټو لپاره تر یوه پیاوړي افغان دولت چې له هند سره نږدې اړیکې ولري، غوره و. د افغانستان جمهوریت لپاره د دې وضعیت پایله دا وه چې هغه بغاوت چې ورسره یې مبارزه کوله، هېڅکله اړ نه و چې له پوځي پلوه بریالی شي. دې بغاوت یوازې اړتیا لرله چې ژوندی پاتې شي؛ د داسې بهرني ملاتړ په مرسته چې د افغانستان حکومت او نړیوالو ملاتړو یې هېڅکله نه غوښتل چې په پرېکنده ډول ورسره مقابله وکړي.

د پاکستان پناه ځایونه تشریح کوي چې ولې بغاوت وکولای شول دوام وکړي. خو دا موضوع په بشپړه توګه نه تشریح کوي چې ولې بغاوت وکولای شول د یوه مشخص ملاتړي د دوامدارې ښه‌نیتې له اړتیا پرته د تل لپاره خپلې سرچینې تمویل کړي. د طالبانو د واک له نیولو مخکې د دوی د وروستي مالي کال پر بنسټ، خپلواکې اټکلونه د دې ډلې کلنی عاید شاوخوا ۱.۶ میلیارد ډالر ښیي؛ عاید چې د نشه‌یي توکو پر مالیاتو، د کانونو پر استخراج، په تر خپل کنټرول لاندې سیمو کې د ګمرکونو له راټولولو او د خلیج په ټوله سیمه کې د همدردو شبکو له مرستو څخه ترلاسه کېده.د عوایدو دغه متنوع سرچینه دې ته زمینه برابره کړه چې بغاوت له مالي پلوه پر ځان بسیا شي، پرته له دې چې هر مشخص دولت څه شی ورته برابرولای شي.هغه بغاوت چې خپلې مالي سرچینې تأمینولای شي، د بریا اړتیا نه لري. یوازې اړتیا لري چې مقابل دولت په پای کې خپل بهرنی ملاتړ له لاسه ورکړي؛ او همدا کار وشو.

د بهرني مداخلې دغه تحرک د جمهوریت له سقوط سره پای ته ونه رسېد؛ بلکې یوازې یې بڼه بدله کړه. روسیه لومړنی هېواد شو چې د ۲۰۲۵ کال په جولای کې یې د طالبانو حکومت په رسمي ډول په رسمیت وپېژاند او د ۲۰۲۶ کال په مې کې یې له کابل سره د پوځي ـ تخنیکي همکاریو یو ټرون لاسلیک کړ؛ دا تر ۲۰۲۱ کال وروسته له طالبانو سره د هر هېواد تر ټولو ژوره امنیتي اړیکه ده. چین، متحده عربي امارات، ازبکستان، ترکیه او پاکستان ټولو خپلې اړیکې د سفیر تر کچې لوړې کړې دي، پرته له دې چې رسمي پېژندنه وکړي؛ په داسې حال کې چې هېڅ لوبدیځ حکومت له محدودې تخنیکي تعامل څخه هاخوا نه دی تللی. هغه الګو چې د جمهوریت د دورې شواهد یې تشریح کوي . یعنې بهرني قدرتونه چې افغانستان تر ډېره د خپلې ستراتیژیکې سیالۍ د ډګر په توګه وینې، نه داسې هېواد چې د هغه د بنسټونو روغتیا او پیاوړتیا په خپله مهمه وي. له هغه حکومت سره هم دوام موندلی چې دوی یې په کمزوري کولو کې رول درلود.

نړیوال ائتلاف دا ستونزه په دې سره نوره هم زیاته کړه چې شل کاله یې له یوه منسجم او دوامدار ستراتیژیک چوکاټ پرته فعالیت وکړ. د ۲۰۰۱ کال په لومړي کال کې د تروریزم پر وړاندې د مبارزې لومړنی هدف تر ډېره ترلاسه شوی و. له هغه وروسته دوه لسیزې د تروریزم پر وړاندې د مبارزې، د بغاوت پر وړاندې د مقابلې او د دیموکراتیکو بنسټونو د جوړولو ترمنځ پرته له دې چې د دغو موخو د اړیکې یا د هغوی د تضاد په صورت کې د

کومې موخې د لومړیتوب په اړه روښانه لید موجود وي، په نوسان کې ټپړې شوې. د اوباما د ځواکونو زیاتول په مشخص ډول د وخت له پلوه محدود وو؛ هغه څه چې د دولت جوړونې له یوې داسې پروژې سره چې دوامدار تعهد ته اړتیا لري، یو تناقض و. د دوحې ټرون د طالبانو بېرته راتګ د «کله» موضوع وګرځوله، نه د «ایا بېرته راځي که نه» موضوع. شل کلن تعامل هېڅکله دا اساسي پوښتنه حل نه کړه: اصلي هدف دا و چې څه شی جوړ شي، او ایا دوی چمتو وو هغه تعهد برابر کړي چې د هغه د جوړولو لپاره اړتیا وه؟

پایله

د ۲۰۲۱ کال د اګست په میاشت کې د افغانستان د دولت سقوط د یوه واحد فاجعه ناک تصمیم، د یوه ځانګړي فاسد رهبر یا د یوه نه اټکل کېدونکي پېښې پایله نه وه. دا د دوو لسیزو د راټولېدونکو جوړښتي انتخابونو د پایلې په توګه د وړاندوینې وړ و: یو قانوني جوړښت چې واک یې متمرکز کړ، پرته له دې چې مشروعیت جوړ کړي؛ یو مالي سیستم چې بهرنی وابستګي یې د داخلي عوایدو له هغو اړیکو څخه ځای ونیو چې دولتونه د خپلو وګړو پر وړاندې حساب‌ورکوونکي کوي؛ یو امنیتي سکتور چې د داخلي مقاومت پر ځای د بهرنیو عملیاتي موخو لپاره طرحه شوی و؛ یو سیاسي نظم چې د افغانانو اکثریت یې له معنادار ګډون څخه محروم کړ؛ او یوه نړیواله ستراتیژي چې له انسجام پرته په نوسان کې وه او له باور پرته یې تعهد کاوه.

دغه جوړښتي لید یوه روښانه پوښتنه مطرح کوي: ایا د افرادو پرېکړو او انتخابونو هېڅ رول نه درلود؟ د اګست په ۱۵مه له کابل څخه د ولسمشر غني وتل، د جمهوریت په وروستیو اوونیو کې د افغان چارواکو د چلند او فعالیت مشخصه بڼه، او هغه پرېکړې چې ببلابېلو قوماندانانو وکړې، په پای کې د افرادو خپلې پرېکړې وې، نه جوړښتونه. د دې مقالې دریځ دا نه دی چې د افرادو رول او اختیار بې‌اهمیته و. بلکې استدلال دا دی چې د ۲۰۲۱ کال تر دوبي پورې، د افغانستان د مشرانو او چارواکو پر وړاندې د انتخابونو ساحه، د پورته تشریح شوو شلو کلونو جوړښتي شرایطو له امله دومره محدوده شوې وه چې نږدې نورې لارې پاتې نه وې. که یو ولسمشر پر داسې دولت حکومت کولای چې مالي خپلواکي، د خپلواکو عملیاتو د ترسره کولو وړتیا لرونکی امنیتي ځواک او د واقعي مشروعیت لرونکي بنسټونه یې درلودل، نو په ۲۰۲۱ کال کې به له بشپړ ډول متفاوتو انتخابونو سره مخ و. د افرادو چلند او پرېکړې تشریح کوي چې سقوط څنګه رامنځته شو؛ خو دا نه تشریح کوي چې ولې د دې وضعیت پر وړاندې د مقابلې لپاره د موجودو انتخابونو ساحه له پیل څخه تر دې اندازې محدوده شوې وه.

سقوط هم کله چې پیل شو، یوه مرموزه پېښه نه وه. دا د مشخصو او مستندو میکانیزمونو له لارې پر مخ ولاړ: چارواکي او قوماندانان چې د مقاومت لپاره د جوړښتي انګېزو له له منځه تلو وروسته یې هر یو په جلا توګه د خپل تسلیمېدو خبرې وکړې؛ هغه بغاوت چې له دې ډېر مخکې یې خپلې محکمې، د مالیاتو سرچینې او خپلواکې مالي سرچینې جوړې کړې وې چې په کابل کې د یوه مرمۍ له ویشتلو مخکې ورته اړتیا وه؛ او یو اشرافي سیاسي اقتصاد چې په کې د کابل بانک غلا یوه لسیزه مخکې ښودلې وه چې په تر ټولو لویه کچه د سرچینو تصاحب به ډېرې پایلې ونه لري. جوړښتي او میکانیزم‌محور توضیحات د یو بل سیال نه دي. په حقیقت کې دغه میکانیزمونه همداغه څه وو چې د دوو لسیزو جوړښتي ناکامیو په عملي بڼه کې یې ښودل؛ کله چې د پایلو د عملي کېدو فرصت رامنځته شو.

هغه پراخ تحلیلي ټکی چې د افغانستان قضیه یې ملاتړ کوي دا دی: د دولتونو ناکامي په لومړي سر کې د دولتونو د کمزورتیا معنا نه لري. اصلي مسئله هغه جوړښتي هڅوونکي سیستمونه دي چې دولتونه له دننه تشوي؛ هغه سیستمونه چې د اشرافو واک د وګړو له هوساینې جلا کوي، د عوایدو او امتیازاتو ترلاسه کول د بنسټیز ظرفیت جوړولو ته ترجیح ورکوي او د واقعي حاکمیت پر ځای یوازې د حاکمیت ظاهري بڼه او فعالیت د هغه د واقعي محتوا ځای ناستی کوي. د افغانستان جمهوریت هره یوه له دغو تحرکاتو څخه په بې‌ساري وضاحت او په ډېر پراخ مقیاس وښودله.

هغه صادقانه ارزونه چې شواهد یې غوښتنه کوي، د افغانستان سیاسي اشراف مسؤل ګڼي چې د شخصي شتمنۍ د راټولولو لپاره یې د بهرنیو مرستو سیستم په واک کې واخیست؛ نړیواله ټولنه هم مسؤله ګڼي چې د مرستو جوړښت یې داسې طرحه کړ چې دغه تصاحب او ناوړه استفاده پکې د وړاندوینې وړ وه او بیا یې د دوو لسیزو لپاره د همدغه سیستم تمویل ته دوام ورکړ؛ همدارنګه سیمه‌ییز لوبغاړي چې د هغوی ستراتیژیکې مداخلې د دې سبب شوې چې بغاوت د تل لپاره د دوام امکان ولري، او هغه ستراتیژیک چوکاټونه چې لنډمهاله ګټو او سیاسي نندارو ته یې پر هغه اوږدمهاله تعهد ترجیح ورکړه چې د واقعي دولت جوړونې لپاره اړین و.

د دغو تحرکاتو دقیق درک یوازې یو اکاډمیک تمرین نه دی. دا هغه تحلیلي بنسټ دی چې له مخې یې له افغانستان سره هر ډول راتلونکی تعامل باید جوړ شي.

وړاندیزونه:

د لومړیتوب ساحه	وړاندیز شوی اقدام
د اساسي قانون اصلاح	د حکومت جوړښت دې بیا طرحه شي، څو په جمهوري ریاست کې د واک له حده زیات تمرکز کم شي، د پارلمان واقعي خارنه رامنځته شي او په سیمه‌ییزه کچه د واقعي مالي او اداري خپلواکۍ او روښانه حساب‌ورکونې لړونکي حکومتي جوړښتونه رامنځته شي.
مالي حاکمیت	نړیوالې مرستې دې داسې تنظیم شي چې د داخلي عوایدو د ظرفیت لوړول لومړیتوب وګرځي. د مرستو د هرې برخې ورکړه دې د مالیاتو په اداره، د ګمرکونو په اصلاحاتو او د داخلي عوایدو په زیاتوالي کې له اندازه کېدونکې پرمختګ سره وتړل شي. هدف دې دا وي چې په لنډ کلونو کې داخلي عواید د ناخالص ګورنۍ تولید (GDP) له ۱۵ سلنې څخه لوړ شي.
د مشروعیت جوړښت	د مرکزي واک او د دیني، عرفي او ټولنیزو جوړښتونو ترمنځ د اړیکې لپاره رسمي او بنسټیز چینلونه رامنځته شي. د علماوو ملي شورا دې د رسمي مشورتي موقف سره جوړه شي او په ولایتي کچه دې عرفي شوراګانې له مشخصو صلاحیتونو سره په قانوني توګه په رسمیت وپیژندل شي.
د امنیتي سکتور بیا طرحه	امنیتي بنسټونه دې د داخلي عملیاتي وړتیا، په سیمه ییزه کچه د خلکو د ساتنې د ماموریتونو او له داخلي سیاسي جوړښت سره د اړیکې پر بنسټ بیا جوړ شي، نه د بهرنیو هېوادونو د عملیاتي اړتیاوو پر بنسټ. د بې وسلې کولو، بسیج زدایی او بیا ادغام (DDR) پروګرام باید د واک د وېش په اړه له اساسي قانون سره له مقرراتو سره مل وي، څو پخوانۍ وسله والې ډلې او افراد په مرکزي دولت کې واقعي ونډه او رول ولري.
د ټاکنو جوړښت	د ټاکنیز نظام د طرحې په اړه دې یوه خپلواکه بیاکتنه ترسره شي او دغه بیاکتنه دې د داسې چوکاټ د جوړولو دنده ولري چې سیاسي سیالي اداره کړای شي، پرته له دې چې د هرې ټاکنیزې شخړې د حل لپاره نړیوالې منځګړیتوب ته اړتیا وي.
له فساد سره مبارزه	د شتمنیو د ښرته راګرځولو او قانوني تعقیب لپاره الزام ورکوونکي میکانیزمونه دې رامنځته شي او له نړیوالو اجرائیوي وسایلو څخه دې هم استفاده وشي، څو فساد او له واک څخه پراخه ناوړه استفاده په ریښتیا پایله ولري، نه دا چې د کابل بانک د قضیې په څېر مسوول کسان او بنسټونه له واقعي مجازاتو خوندي پاتې شي.
سیمه ییز تعامل	د سیمه ییز ثبات لپاره دې یو منظم چوکاټ رامنځته شي چې په مستقیم ډول د پاکستان ستراتیژیکي انګېزې په پام کې ونیسي او له روسیې سره د افغانستان مخ پر پراخېدونکو امنیتي اړیکو ته هم توجه وکړي. په دې چوکاټ کې باید د پولې هاخوا د پناه ځایونو او لوژستیکي ملاتړ په اړه د ارزونې ور تعهدات شامل وي او د سیمه ییزو هېوادونو د مداخلې پر وړاندې د حساب ورکونې لپاره څو اړخیز میکانیزمونه رامنځته شي.
د مرستندویانو همغږي	د مرستندویانو د همغږۍ لپاره دې یو واحد میکانیزم رامنځته شي چې د پروګرامونو د مهال وېش او د مرستو د شرایطو اړوند الزام ورکوونکي تعهدات ولري او د خدمتونو د وړاندې کولو هغه موازي سیستمونه دې له منځه یووړل شي چې د افغانستان دولتي بنسټونه له پامه غورځوي.
وړاندیز شوی اقدام	نړیواله همکاري او تعامل دې لږ تر لږه د ۲۵ کلن چوکاټ په بڼه تنظیم شي او هر پنځه کاله دې د ټاکل شوو موخو پر بنسټ بیاکتنه او ارزونه ترسره شي. مالي تعهدات باید د مرستندویو هېوادونو له ټاکنیزو دورو څخه خوندي وي او موخې هم باید په پراوونو او مشخص ډول تنظیم شي.

یادښتونه

۱. جنیفر بریک مرتضویشویلي، «د افغانستان سقوط»، دیموکراسي مجله، ۳۳ ټوک، ۱ شمېره (جنوري ۲۰۲۲): ۴۰-۵۴ مخونه.
۲. د حکومت د څار پروژه، «د امریکا دفاع وزارت په افغانستان کې د یوه پټرول پمپ لپاره اضافي لګښت ورکړ»، ۲۰۱۵؛ NPR، «پلټونکی: امریکا په افغانستان کې د "د نړۍ تر ټولو ګران پټرول پمپ" لپاره پیسې ورکړې»، ۲ نومبر ۲۰۱۵.
۳. شاه محمود پسرلي، د افغانستان د ۲۰۰۴ کال د اساسي قانون جوړونه: تاریخ او تحلیل، د دوکتورا رساله، د واشنګټن پوهنتون، ۲۰۱۶.
۴. نړیوال بانک، افغانستان: داخلي عواید د ناخالص کورنۍ تولید د سلنې په توګه، ۲۰۰۲-۲۰۲۱، د نړیوال پرمختیا شاخصونه (۲۰۲۱).
۵. هماغه سرچینه. په نازکو هېوادونو کې د عوایدو مقایسوي بهیرونه د موزمبیق (۲۰۱۵) او روانډا (۲۰۱۲) لپاره د پیسو نړیوال صندوق د څلورمې مادې له مشورو څخه اخیستل شوي دي.
۶. آسټري سورکه، هرځومره ډېر، هومره کم: په افغانستان کې نړیواله پروژه، لندن: هرست اینډ کمپني، ۲۰۱۱، ۷۸-۱۰۲ مخونه.
۷. سیګار، هغه څه چې باید زده یې کړو: د افغانستان د شلو کلونو د بیا رغونې درسونه، واشنګټن ډي سي: سیګار، ۲۰۲۱، ۴۵-۶۷ مخونه.
۸. د شفافیت نړیوال سازمان، د فساد د ادراک شاخص ۲۰۲۰، برلین: د شفافیت نړیوال سازمان، ۲۰۲۱، د افغانستان هېواد پروفایل.
۹. آرنه ستراند، «د کابل بانک د اشرافو تسلط»، په فساد، د سرچینو تصاحب او پراختیا کې، د ټینا سوراید او اېلډ ویلیامز په اډیټ، چلتنهام: اېډوارډ الګر، ۲۰۱۴؛ د متحده ایالاتو د سولې انستیتیوت، «د کابل بانک فساد او سقوط ته ځواب»، ۲۰۱۶؛ اسوشیټډ پرېس، «راپور ورکړل شوی چې د کابل بانک نږدې ۹۰۰ میلیون ډالرو درغلي کې د الوتکې د خوړو په سینیو کې له هېواده د پیسو قاچاق هم شامل و»، ۱۱ ډسمبر ۲۰۱۵.
۱۰. د آسیا بنسټ، د افغانانو سروې: افغانستان په ۲۰۱۹ کال کې، سان‌فرانسیسکو: د آسیا بنسټ، ۲۰۱۹.
۱۱. اشرف غني، «اسلام او په یوه قبایلي ټولنه کې دولت جوړونه: افغانستان، ۱۸۸۰-۱۹۰۱»، د نوي آسیایي مطالعاتو مجله، ۱۲ ټوک، ۲ شمېره (۱۹۷۸): ۲۶۹-۲۸۴ مخونه.
۱۲. ډیویډ منسفیلډ، په «د طالبانو د نشه‌یي توکو د سوداګرۍ عاید او مالي سیستم: هغه څه چې متخصصین پرې پوهېږي» کې نقل شوی، د شخړې او تروریزم په اړه مطالعات (۲۰۲۵)؛ همدارنګه وګورئ: اشلي جکسن، د طالبانو د واک تر سیوري لاندې ژوند، د اکسفورډ پوهنتون مطبوعات، ۲۰۲۱، د طالبانو د موازي محکمو او مالیاتو د سیستمونو په اړه.
۱۳. اندرو رینولدز او جان کرې، «د ټاکنو په ترسره کولو کې تېروتنه»، دیموکراسي مجله، ۲۳ ټوک، ۱ شمېره (جنوري ۲۰۱۲): ۱۶۴-۱۶۸ مخونه.
۱۴. سیګار، د افغانستان د ملي دفاعي او امنیتي ځواکونو سقوط: د هغو عواملو ارزونه چې د هغوی د له منځه تلو لامل شول، واشنګټن ډي سي: سیګار، ۲۰۲۲، ۱-۸ مخونه.
۱۵. هماغه سرچینه، ۱۴-۴۵ مخونه.
۱۶. هماغه سرچینه، ۳۱-۳۵ مخونه.
۱۷. بارنېټ روبین، افغانستان: هغه څه چې هرځوک باید پرې پوه شي، نیویارک: د اکسفورډ پوهنتون مطبوعات، ۲۰۲۰، ۱۹۸-۲۰۴ مخونه.
۱۸. سوزانا جورج او نور، «د افغانستان پوځي سقوط: له طالبانو سره غیرقانوني معاملې او ډله‌ییزې تېښتې»، واشنګټن پوسټ، ۱۶ اګست ۲۰۲۱؛ اندرو مایرز او جېسن وارنر، «د افغانستان د امنیتي ځواکونو له سقوط څخه درسونه»، د تروریزم پر وړاندې د مبارزې د مرکز سنتینل مجله، په ویسټ پوائنټ کې د متحده ایالاتو د پوځي اکاډمۍ د تروریزم پر وړاندې د مبارزې مرکز، اکتوبر ۲۰۲۱.
۱۹. بروس رېډل، د مرګ په غېږ کې: پاکستان، امریکا او د نړیوال جهاد راتلونکی، واشنګټن ډي سي: د بروکینګز انسټیټیوټ مطبوعات، ۲۰۱۱، ۸۸-۱۰۲ مخونه.
۲۰. د ازادۍ اروپا راډیو/راډیو ازادي، «ځانګړی راپور: د طالبانو مخ پر پراخېدونکی مالي ځواک ښایي هغه د فشارونو پر وړاندې "خوندي" کړي؛ محرمانه راپور خبرداری ورکوي»، ۱۸ سپټمبر ۲۰۲۰، د ۲۰۱۹-۲۰۲۰ مالي کال د طالبانو د عوایدو په اړه د ناټو د ارزونې په استناد.
۲۱. هډسن انستیتیوت، «د روسیې او طالبانو اړیکې د پراخېدو په حال کې دي: د امریکا د پالیسی لپاره پایلې»، ۲۷ جون ۲۰۲۶.
۲۲. د بحران نړیواله ډله، «روسیه لومړنی هېواد کېږي چې طالبان د افغانستان د قانوني حکومت په توګه په رسمیت پېژني»، ۴ جولای ۲۰۲۵.

سرچینې

- د آسیا بنسټ. د افغانانو سروې: افغانستان په ۲۰۱۹ کال کې. سان‌فرانسیسکو: د آسیا بنسټ، ۲۰۱۹.
- اسوشیټډ پریس. «راپور ورکړل شوی چې د کابل بانک نږدې ۹۰۰ میلیون ډالرو درغلي کې د الوتکې د خوړو په سینیو کې له هېواده د پیسو قاچاق هم شامل و.» ۱۱ ډسمبر ۲۰۱۵.
- ډیویډ بیتهام. د واک مشروعیت. دویمه ویرایش. باسینګستوک: پالګریو مک‌میلان، ۲۰۱۳.
- سوزانا جورج او نور. «د افغانستان پوځي سقوط: له طالبانو سره غیرقانوني معاملې او ډله‌ییزې تېښتې.» واشنګټن پوسټ، ۱۶ اګست ۲۰۲۱.
- اشرف غني. «اسلام او په یوه قبایلي ټولنه کې دولت جوړونه: افغانستان، ۱۸۸۰–۱۹۰۱.» د نوې آسیایي مطالعاتو مجله، ۱۲ ټوک، ۲ شمېره (۱۹۷۸): ۲۶۹–۲۸۴ مخونه.
- انتونیو جیوستوزي. د ګلانو امپراتوری: په افغانستان کې جګړې او جنګسالاران. لندن: هرست اینډ کمپني، ۲۰۰۹.
- هډسن انستیتیوت. «د روسیې او طالبانو اړیکې د پراخېدو په حال کې دي: د امریکا د پالیسۍ لپاره پایلې.» ۲۷ جون ۲۰۲۶.
- د بحران نړیواله ډله. «روسیه لومړنۍ هېواد کېږي چې طالبان د افغانستان د قانوني حکومت په توګه په رسمیت پېژني.» ۴ جولای ۲۰۲۵.
- اشلي جکسن. د طالبانو د واک تر سیوري لاندې ژوند. اکسفورډ: د اکسفورډ پوهنتون مطبوعات، ۲۰۲۱.
- جوئل ایس. میګډال. پیاوړې ټولنې او کمزورې دولتونه: د دولت ـ ټولنې اړیکې او په درېیمه نړۍ کې د دولت ظرفیتونه. پرینسټن، نیو جرسي: د پرینسټن پوهنتون مطبوعات، ۱۹۸۸.
- اندرو مایینز او جېسن وارنر. «د افغانستان د امنیتي ځواکونو له سقوط څخه درسونه.» د تروریزم پر وړاندې د مبارزې د مرکز سنتینل مجله، په ویسټ پواینټ کې د متحده ایالاتو د پوځي اکاډمۍ د تروریزم پر وړاندې د مبارزې مرکز، اکتوبر ۲۰۲۱.
- جنیفر بریک مرتضویشویلي. «د افغانستان سقوط.» دیموکراسي مجله، ۳۳ ټوک، ۱ شمېره (۲۰۲۲): ۴۰–۵۴ مخونه.
- رولاند پاریس. د جګړې په پای کې: له کورنۍ شخړې وروسته د سولې جوړونه. کمبریج: د کمبریج پوهنتون مطبوعات، ۲۰۰۴.
- شاه‌محمود پسرلای. د افغانستان د ۲۰۰۴ کال د اساسي قانون جوړونه: تاریخ او تحلیل. د دوکتورا رساله، د واشنګټن پوهنتون، ۲۰۱۶.
- د حکومت د څار پروژه. «د امریکا دفاع وزارت په افغانستان کې د یوه پټرول پمپ لپاره اضافي لګښت ورکړ.» ۲۰۱۵؛ NPR. «پلټونکې: امریکا په افغانستان کې د "د نړۍ تر ټولو ګران پټرول پمپ" لپاره پیسې ورکړې.» ۲ نومبر ۲۰۱۵.
- د ازادۍ اروپا راډیو/راډیو ازادي. «ځانګړی راپور: د طالبانو مخ پر پراخېدونکی مالي ځواک ښایي هغه د فشارونو پر وړاندې "خوندي" کړي؛ محرمانه راپور خبرداری ورکوي.» ۱۸ سپتمبر ۲۰۲۰.
- اندرو رینولدز او جان کرې. «د ټاکنو په ترسره کولو کې تېروتنه.» دیموکراسي مجله، ۲۳ ټوک، ۱ شمېره (جنوري ۲۰۱۲): ۱۶۴–۱۶۸ مخونه.
- بروس رېډل. د مرګ په غېږ کې: پاکستان، امریکا او د نړیوال جهاد راتلونکی. واشنګټن ډي سي: د بروکینګز انسټیټیوټ مطبوعات، ۲۰۱۱.
- بارنېټ آر. روبین. افغانستان: هغه څه چې هرڅوک باید پرې پوه شي. نیویارک: د اکسفورډ پوهنتون مطبوعات، ۲۰۲۰.
- سیګار. د افغانستان د ملي دفاعي او امنیتي ځواکونو سقوط: د هغو عواملو ارزونه چې د هغوی د له منځه تلو لامل شول. واشنګټن ډي سي: سیګار، ۲۰۲۲.
- سیګار. هغه څه چې باید زده یې کړو: د افغانستان د شلو کلونو د بیا رغونې درسونه. واشنګټن ډي سي: سیګار، ۲۰۲۱.
- آرنه سترانډ. «د کابل بانک د اشرافو تسلط.» په فساد، د سرچینو تصاحب او پراختیا کې، د ټینا سوراید او اېلډ ویلیامز په اډیټ. چلتنهام: اېډوارډ الګر، ۲۰۱۴.
- آستري سورکه. هرځومره ډېر، هومره کم: په افغانستان کې نړیواله پروژه. لندن: هرست اینډ کمپني، ۲۰۱۱.
- د شفافیت نړیوال سازمان. د فساد د ادراک شاخص ۲۰۲۰. برلین: د شفافیت نړیوال سازمان، ۲۰۲۱.
- د متحده ایالاتو د سولې انستیتیوت. «د کابل بانک فساد او سقوط ته ځواب.» ۲۰۱۶.
- نړیوال بانک. افغانستان: داخلي عواید د ناخالص کورنۍ تولید د سلنې په توګه، ۲۰۰۲–۲۰۲۱. د نړیوال پرمختیا شاخصونه، ۲۰۲۱.

د دې جوړښت په خپلو بنسټونو ړنګېدل هغه
څه تشریح کوي چې د افغانستان په
جمهوریت تېر شول. دا هغه څه دي چې باید
په یاد وساتل شي.

اړیکه

بریښنالیک: communications@kabulinstitute.org
ویب‌پاڼه: www.kabulinstitute.org
ټولنیزې شبکې: @KabulInstitute